

**ΕΘΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ
ΑΨΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ**

ΔΕΛΤΙΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟΥ ΑΨΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

1. Σύντομη παρουσίαση του στοιχείου Ψλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς

α. Με ποιο όνομα αναγνωρίζεται το στοιχείο από τους φορείς του: Λαϊκή Κιθάρα

β. Άλλη/-ες ονομασία/ες: Μπασοκίθαρο

γ. Σύντομη Περιγραφή:

Η λαϊκή κιθάρα είναι η ακουστική κιθάρα που πρωταγωνίστησε στον χώρο του αστικού λαϊκού τραγουδιού από τις αρχές του 20ού αιώνα. Η παρουσία της υπήρξε καταλυτική για τη διαμόρφωση και εξέλιξη αυτού που σήμερα ονομάζουμε ρεμπέτικο και λαϊκό τραγούδι. Στα χέρια εμπνευσμένων λαϊκών μουσικών, κατάφερε να ξεπεράσει τις θεωρητικές δυσκολίες συνύπαρξης δύο φαινομενικά αταίριαστων μουσικών κόσμων, του κόσμου της Ανατολής με έμφαση στη μονοφωνία και του κόσμου της Δύσης με την ανεπτυγμένη τέχνη της πολυφωνίας.

δ. Πεδίο ΑΠΚ:

- προφορικές παραδόσεις και εκφράσεις
- επιτελεστικές τέχνες
- κοινωνικές πρακτικές-τελετουργίες-εορταστικές εκδηλώσεις
- γνώσεις και πρακτικές που αφορούν τη φύση και το σύμπαν
- τεχνογνωσία που συνδέεται με την παραδοσιακή χειροτεχνία
- άλλο

ε. Περιοχή όπου απαντάται το στοιχείο:

Η γεωγραφική διασπορά του οργάνου υπήρξε εξαρχής πολύ μεγάλη σε όλον τον ελλαδικό χώρο, κυρίως λόγω της ηχητικής υπεροχής του σε σχέση με άλλα παραδοσιακά όργανα, τα οποία κάλυπταν μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα τον ρόλο της αρμονικής και ρυθμικής συνοδείας σε πολλούς και διαφορετικούς τύπους ορχήστρας. Αυτό συνέβη τόσο στα αστικά κέντρα όσο και στην ύπαιθρο, αναπτύσσοντας ταυτόχρονα και ξεχωριστές τεχνικές. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι οι κιθαριστικές τεχνικές της Ανατολικής Κρήτης, η «λαϊκοδημοτική κιθάρα» που αφορά στα στεριανά παραδοσιακά ρεπερτόρια από όλες σχεδόν τις περιοχές της Ελλάδας αλλά και η ιδιαίτερη τεχνική της «τσιμπητής» κιθάρας (βλ. Παράρτημα 2) που αναπτύχθηκε από Έλληνες μετανάστες στην Αμερική.

στ. Λέξεις-κλειδιά: καλλιτεχνική δραστηριότητα, παραδοσιακή τεχνική, παραδοσιακή τεχνολογία, οργανοποιία, μουσική, διδασκαλία, μπουζουκίθαρα, τσιμπητή, λαϊκή, το πιάνο των φτωχών, μπουζουρά, οργανολόγιο, ρεμπέτικο.

2. Ταυτότητα του φορέα του στοιχείου ΑΠΚ

α. Ποιος/-οι είναι φορέας/-εις του στοιχείου;

Η ευρεία κοινότητα των λαϊκών κιθαριστών απαρτίζεται από όλους όσους παίζουν λαϊκή κιθάρα, είτε επαγγελματικά είτε ιδιωτικά στο πλαίσιο της παρέας και του γλεντιού, ανεξαρτήτως του αν είναι αυτοδίδακτοι ή αν έχουν σπουδάσει σε κάποιον συστηματικό φορέα εκπαίδευσης (τριτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, μουσικές σχολές, ωδεία, πολιτιστικοί σύλλογοι κ.λπ.).

Σημαντικός πυρήνας για τη μελέτη και τη διδασκαλία της λαϊκής κιθάρας είναι το Εργαστήριο Έντυπης και Ψηφιακής Τεκμηρίωσης της Ελληνικής Μουσικής (ΕΨΕΤΕΜ) που ανήκει στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Διεύθυνση: Πανεπιστημιούπολη Άρτας

TK: 47100

Τηλ. 2681050300, FAX 2681021235

e-mail: musicgram@uoi.gr

url/ site web: <http://tlpm.teiep.gr>

γ. Περαιτέρω πληροφορίες για το στοιχείο:

Αρμόδια πρόσωπα:

Όνομα: Γεώργιος Κοκκόνης

Ιδιότητα: Αναπληρωτής καθηγητής Τμήματος Μουσικών Σπουδών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, διευθυντής του ΕΨΕΤΕΜ

Διεύθυνση: Πανεπιστημιούπολη Άρτας

TK: 47100

Τηλ. 2681050453, FAX 2681021235

e-mail: kokkonis@uoi.gr

Όνομα: Δημήτριος Μυστακίδης

Ιδιότητα: Μέλος Εργαστηριακού Διδακτικού Προσωπικού Τμήματος Μουσικών Σπουδών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, με ειδικότητα «λαϊκή κιθάρα», μέλος του ΕΨΕΤΕΜ

Διεύθυνση: Πανεπιστημιούπολη Άρτας

TK: 47100

Τηλ. 2681050197, FAX 2681021235

e-mail: mystakidis@uoi.gr

3. Αναλυτική περιγραφή του στοιχείου ΑΠΚ, όπως απαντάται σήμερα

Τον προηγούμενο αιώνα, όπως τεκμηριώνεται μέσα και από τη σχετική δισκογραφία, η λαϊκή κιθάρα εγκαθιστά ένα ιδιαίτερο μουσικό ύφος και μια ακολουθία τεχνικών, τόσο μελωδικά όσο και αρμονικά, με τρόπο διακριτό από άλλες εκφράσεις του ίδιου οργάνου. Τα στοιχεία αυτά εξελίσσονται στο πλαίσιο των προφορικών (κατά κύριο λόγο) μουσικών παραδόσεων της νεότερης Ελλάδας και στοιχειοθετούν μια αυτοτελή καλλιτεχνική οντότητα, που προσφέρεται για μελέτη και διδασκαλία, ως αξιόλογο τεκμήριο του νεοελληνικού λαϊκού πολιτισμού.

Από τις αρχές του 20ού αιώνα η ελληνική λαϊκή κιθάρα επιβεβαιώνει τη δυναμική της ιδιαιτερότητα, αναδεικνύει σημαντικούς μουσικούς και αποτελεί τον στυλοβάτη του λαϊκού γλεντιού, που είναι συστατικό στοιχείο της νεοελληνικής κουλτούρας.

Όργανο εξόχως λαϊκό, εύκολα προσβάσιμο, με απεριόριστες δυνατότητες και πολυφωνική δυναμική, έγινε στα χέρια των λαϊκών μουσικών όχημα μιας αυθεντικής αισθητικής, που όχι μόνο δεν είναι στατική και περιορισμένη, αλλά αντίθετα εξελίσσεται εντυπωσιακά, προσαρμοζόμενη στις πολιτισμικές αλλαγές. Τα ηχητικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά της εξυπηρετούν τον διττό της ρόλο στην ορχήστρα (ρυθμικό και αρμονικό). Η τεχνική της ακολουθεί μια ενδιαφέρουσα πορεία, συνοδεύοντας προφορικές μουσικές παραδόσεις που εξελίσσονται και αναδιατυπώνονται εν πολλοίς υπό την επιρροή της.

Τα τελευταία 20 χρόνια έχει αναπτυχθεί ένα μεγάλο ενδιαφέρον γύρω από τον ήχο και τις τεχνικές εκτέλεσης της λαϊκής κιθάρας με πρωταγωνιστές συνθέτες και εκτελεστές, καθώς και πολλούς νέους μαθητευόμενους κιθαριστές, οι οποίοι επαναπροσεγγίζουν και επικαιροποιούν τόσο το παλιό ρεπερτόριό της, όσο και τις τεχνικές εκτέλεσης. Κομβικό σημείο υπήρξε η έκδοση του δίσκου «16 ρεμπέτικα με κιθάρα» (εκδόσεις Music Corner, 2006) από τον κιθαρίστα και καθηγητή λαϊκής κιθάρας στο Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Δημήτρη Μυστακίδη. Η αποδοχή που είχε ο δίσκος, αλλά και η συνέχεια, με πάρα πολλές συναυλίες αποκλειστικά με λαϊκές κιθάρες, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, σηματοδότησε μια νέα δυναμική. Ακολούθησε μια σημαντική δισκογραφική δραστηριότητα, πάντα αποκλειστικά με λαϊκές κιθάρες, που υποστηρίχτηκε από σημαντικούς Έλληνες ερμηνευτές και ένα μεγάλο ρεύμα νέων κιθαριστών, που μελετούν και εξειδικεύονται στο αντικείμενο. Όλα αυτά καθιέρωσαν πλέον τον όρο «λαϊκή κιθάρα» στη συνείδηση των ακροατών.

Στην πρόσφατη «ανακάλυψη» της λαϊκής κιθάρας πολύ μεγάλο ρόλο έπαιξε η δημοφιλία του ρεμπέτικου. Η ελληνική κοινωνία είδε σε αυτό έναν μουσικό λόγο γνήσια λαϊκό, και καθώς σήμερα οι προκλήσεις είναι πολλαπλές (οικονομική κρίση, βίαιη φτωχοποίηση μεγάλων κοινωνικών ομάδων, άνοδος των ρατσιστικών ιδεολογιών, μεταναστευτικό), ο ήχος και ο στίχος του έγιναν και πάλι επίκαιροι. Η αναζήτηση -ειδικά των νέων σε ηλικία- για αληθινές αξίες μέσα σε αυτές τις πολύ δύσκολες συνθήκες, οδήγησαν στην αναθεώρηση της σχέσης τους με τη λαϊκή μουσική για πολύ ουσιαστικούς λόγους, που υπερβαίνουν κατά πολύ τη «διασκεδαστική» της διάσταση. Η απαλλαγή του ρεμπέτικου από όλα τα στοιχεία φολκλορισμού και η ανάδειξη των επιμέρους θεματικών του από μέρους των εκτελεστών που φωτίζουν με πολύ διαφορετικό τρόπο διάφορα επίκαιρα κοινωνικά ζητήματα, δημιούργησαν ένα καινούργιο σύνολο συνειδητοποιημένων ακροατών που συνεχώς μεγαλώνει.

Η παρουσίαση των πολλαπλών ρόλων της λαϊκής κιθάρας στην εκτέλεση του ρεμπέτικου με τρόπους που δεν είχαν αναδειχθεί μέχρι τώρα, μαζί με την ταυτόχρονη ανάπτυξη μιας συγκροτημένης θεωρητικής και τεχνικής προσέγγισης, βοήθησαν στην ανάδειξη της καλλιτεχνικής και πολιτισμικής της αξίας. Είναι αυτονόητο ότι η έρευνα και η ανάδειξη των ιστορικών τεχνικών και αισθητικών της λαϊκής κιθάρας σε καμία περίπτωση δεν απαξιώνει άλλες εκφραστικές επιλογές, τους κλασικούς τρόπους επιτέλεσης του ρεμπέτικου. Όπως όλες οι αισθητικές επιλογές εμπεριέχεται σε ένα γενικότερο σύνολο πολιτικών αξιών και συμβάλλει στη διατύπωση ενός σημαντικού πολιτικού μηνύματος. Η λαϊκή μουσική δεν είναι ένα είδος μουσικής που προσφέρεται μόνο για κατανάλωση. Είναι ένα σύνολο αξιών που διατυπώνονται από όλα τα στοιχεία που τη συγκροτούν. Η αισθητική, η τεχνολογία και η τεχνική της λαϊκής κιθάρας είναι βασικά δομικά στοιχεία που τη συγκροτούν. Στοιχεία που δεν αρκεί να τα συναρμολογήσει κάποιος ως τεχνίτης, αλλά πρέπει να τα μετουσιώσει ως καλλιτέχνης. Οι βαθιές ρίζες τους στην ελληνική μουσική κουλτούρα επέτρεψαν σε νεότερους εμπνευσμένους δημιουργούς, όπως ο Θανάσης Παπακωνσταντίνου, ο Γιάννης Αγγελάκας, ο Σωκράτης Μάλαμας, ο Αλκίνοος Ιωαννίδης κ.ά., να την αξιοποιήσουν στο πρωτότυπο έργο τους, ο καθένας με τον δικό του τρόπο, συμβάλλοντας έτσι στην προβολή του οργάνου ειδικά στο νεανικό κοινό.

Κατά την ίδια χρονική περίοδο, τα τελευταία 20 χρόνια, σε ένα διακριτό πλαίσιο, στο ακαδημαϊκό περιβάλλον, καλλιεργήθηκε παράλληλα μια νέα μεθοδολογία προσέγγισης του λαϊκού μουσικού πολιτισμού. Στο Τμήμα Λαϊκής και Παραδοσιακής Μουσικής του Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος Ηπείρου, που μετεξελίχθηκε στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, η λαϊκή κιθάρα έγινε αντικείμενο αυτοτελούς διδασκαλίας και έρευνας. Η μουσικολογική θεώρηση του κατασκευαστικού πλαισίου, των ρεπερτορίων, των επιτελεστικών πρακτικών, των τεχνικών και των αισθητικών με τις οποίες συνδέεται, τεκμηρίωσαν την αντίληψή της ως αυτοδύναμη οργανολογικά οντότητα, με σύνθετη υπόσταση και με σημαντικό ρόλο στη συγκρότηση του λαϊκού μουσικού πολιτισμού της νεότερης Ελλάδας.

4. Χώρος/εγκαταστάσεις και εξοπλισμός που συνδέονται με την επιτέλεση/ άσκηση του στοιχείου ΑΠΚ_

Ο φυσικός χώρος της λαϊκής κιθάρας είναι οι χώροι επιτέλεσης της λαϊκής μουσικής (κλειστοί ή υπαίθριοι, δημόσιοι ή ιδιωτικοί, επίσημοι ή ανεπίσημοι), όπως εξελίσσονται καθ' όλη τη διάρκεια της νεοελληνικής ιστορίας. Η τεράστια δυναμική που έχει αποκτήσει το όργανο τα τελευταία χρόνια έχει επεκτείνει το εύρος των χώρων όπου εμφανίζεται η λαϊκή κιθάρα. Είναι πανταχού παρούσα οπουδήποτε υπάρχει η ελληνική μουσική. Από μικρά καφενεία μέχρι μεγάλες συναυλιακές αίθουσες. Αξιοσημείωτη αποδοχή έχει τα τελευταία χρόνια και από επίσημους θεσμούς στο εξωτερικό. Ενδεικτικά αναφέρεται η συμμετοχή του Δημήτρη Μυστακίδη με επίκεντρο τη λαϊκή κιθάρα στη Διεθνή Μουσική Έκθεση WOMEX (World Music Expo) ως επίσημη επιλογή της Ελλάδας το 2017, η παρουσία του στη Βαρσοβία το 2017 με την παράσταση AMERIKA (solo παράσταση μόνο με μία λαϊκή κιθάρα), αλλά και σε πληθώρα μεγάλων μουσικών φεστιβάλ του εξωτερικού (A Schommesch, Luxembourg-Handelsbeurs, Ghent Belgium-Kulturpunkt, Flawil Switzerland Mimos, Zurich Switzerland-Memories d' Exil

festival, Geneva Switzerland-Ono, Bern Switzerland-Müpa, Budapest Hungary-Okarina Festival, Bled Slovenia) κ.α.

Οι μικρές διαστάσεις του οργάνου και το μικρό του βάρος το καθιστούν εύκολα μετακινήσιμο, με συνέπεια να μπορεί να συμμετέχει σε πολλές καλλιτεχνικές δράσεις, επίσημες και ανεπίσημες. Σε αυτό βέβαια συμβάλλει και η από κατασκευής δυνατή ένταση του οργάνου που δεν απαιτεί σπουδαίο τεχνικό εξοπλισμό, για να συμμετέχει σε μεσαίας κλίμακας μουσικά δρώμενα.

Η εκπαιδευτική διαδικασία επιτελείται είτε βιωματικά στους χώρους επιτέλεσης είτε με τον κλασικό τρόπο διδασκαλίας σε αίθουσες ωδείων, ιδιωτικών ή δημόσιων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, με σεμινάρια σε ανοικτούς και κλειστούς χώρους, αλλά και διαδικτυακά χωρίς την ανάγκη ιδιαίτερου εξοπλισμού.

5. Προϊόντα ή εν γένει υλικά αντικείμενα που προκύπτουν ως αποτέλεσμα της επιτέλεσης/άσκησης του στοιχείου ΑΠΚ

Η παλαιά και κατεστημένη πρακτική της βιωματικής μετάδοσης σε ό,τι αφορά στις προφορικές μουσικές παραδόσεις έχει αλλάξει τα τελευταία τουλάχιστον είκοσι χρόνια ως φυσική συνέπεια των κοινωνικών αλλαγών που έχει υποστεί η ελληνική κοινωνία τόσο στο επίπεδο της ανθρωπογεωγραφίας όσο και στον τρόπο καθημερινής διαβίωσης. Ο σύγχρονος τρόπος ζωής δεν επιτρέπει τη «χρονοβόρα» διαδικασία της συνύπαρξης δασκάλου και μαθητή για μεγάλο χρονικό διάστημα και σε αυτό φυσικά συμβάλλει και ο τεράστιος αριθμός των μαθητευόμενων. Όλα αυτά, σε συνδυασμό και με το συνεχώς αναπτυσσόμενο ρεύμα δημοφιλίας του οργάνου από τους απλούς ακροατές, οδήγησε στην ανάγκη ανάπτυξης υλικών φορέων συγκέντρωσης της μέχρι τώρα αποκωδικοποιημένης γνώσης διευκολύνοντας έτσι και τη διασπορά της στο συνεχώς αναπτυσσόμενο ακροατήριο. Η δημιουργία εξειδικευμένης δισκογραφίας, βιβλιογραφίας, και ψηφιακού υλικού (παρτιτούρες, βίντεο, φωτογραφίες) ήταν η αναγκαία κίνηση για να ικανοποιηθούν οι ανάγκες τόσο το μαθητών όσο και των ακροατών.

Η πρωτογενής δισκογραφία της λαϊκής κιθάρας είναι τεράστια. Κατά την προπολεμική περίοδο, σε σύνολο κυκλοφορίας 30.000 δίσκων, η λαϊκή κιθάρα συμμετέχει με κυρίαρχο συνοδευτικό ρόλο τουλάχιστον σε 20.000. Πρωταγωνιστικό ρόλο έχει σε ένα μικρότερο ποσοστό, ενώ σε ένα ακόμη μικρότερο (100 περίπου δίσκοι) μονοπωλεί την ηχογράφιση. Μεταπολεμικά, η λαϊκή κιθάρα συνεχίζει να ηχογραφείται μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1960, οπότε αντικαθίσταται από άλλους τύπους κιθάρας και κυρίως από άλλες τεχνικές εκτέλεσης και χάνεται η ιδιαιτερότητά της.

Στα νεότερα χρόνια, η δισκογραφία της εμπλουτίζεται με τις ακόλουθες εκδόσεις:

16 ρεμπέτικα με κιθάρα-Μυστακίδης Δημήτρης (music corner 2006)

Ψιθυρίζοντας το ρεμπέτικο (music corner 2013)

Εσπεράντο-Μυστακίδης Δημήτρης (Fishbowl 2015)

AMERIKA-Μυστακίδης Δημήτρης (Fishbowl 2017)

TEMPO-Νίκος Πρωτόπαπας (General Music 2017)

6. Ιστορικά στοιχεία για το στοιχείο ΑΠΚ

Άμεσος πρόγονος της λαϊκής κιθάρας είναι η ακουστική, απόγονος της ρομαντικής κιθάρας, το λεγόμενο κιθαρόνι. Τα πρώτα οπτικά τεκμήρια για τη λαϊκή κιθάρα είναι φωτογραφίες και καρτ-ποστάλ από τα τέλη του 19ου αι., ενώ οι πρώτες ηχογραφήσεις χρονολογούνται στις αρχές του 20ού αιώνα. Η μουσικολογία τη δείχνει ως το βασικό αρμονικό-ρυθμικό όργανο των μικρών μαντολινάτων που στη Σμύρνη και στην Κωνσταντινούπολη ονομάστηκαν εστουδιαντίνες, κατά το ισπανικό πρότυπο. Λίγο αργότερα, στην Αμερική, έκαναν την εμφάνισή τους Έλληνες σολίστες οι οποίοι έπαιζαν μοναχικά κιθάρα και τραγουδούσαν ως τροβαδούροι (Γ. Κατσαρός, Κ. Δούσας, Κ. Μπέζος). Ο πρώτος κιθαρίστας που αναγνωρίζουμε επώνυμα στη δισκογραφία είναι ο Σωτήρης Χλιμίντζας, ο οποίος, μολοντί τραγουδιστής του μελοδράματος, συνοδεύει με την κιθάρα του την πρώτη συστηματική σειρά ηχογραφήσεων, που έγινε το 1922 από τη His Masters Voice και εκτυπώθηκε στη Μεγάλη Βρετανία. Μετά το 1926 δραστηριοποιείται ο Ιωάννης Ντάβος, ο πρώτος σπουδαίος κιθαρίστας του μεσοπολέμου, γνωστός κυρίως για τη συμμετοχή του στις γνωστές ορχήστρες των Τούντα, Βιτάλη και Χατζηαποστόλου. Λίγο αργότερα εμφανίστηκαν στη δισκογραφία ο Κώστας Καρίπης, ο Κώστας Σκαρβέλης και άλλοι κιθαρίστες του σμυρναϊκού τραγουδιού, οι οποίοι διακρίθηκαν για τις μουσικές τους δεξιότητες, εγκατέστησαν μια συγκεκριμένη αισθητική και κατέστησαν απαραίτητη την παρουσία του κιθαρίστα στις λαϊκές ηχογραφήσεις.

Η λαϊκή κιθάρα μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '30 δεν περιορίζεται στη συνοδεία, αλλά αναλαμβάνει συχνά και σολιστικό ρόλο. Ιδιαίτερα σε τραγούδια που χαρακτηρίζονται ως «μάγικα», ακούμε δύο μόνο κιθάρες, η μια να συνοδεύει και η άλλη να παίζει τις μελωδίες υποκαθιστώντας το μπουζούκι.

Μια ιδιαίτερη περίπτωση με την κιθάρα να είναι κυρίαρχο ή και το μόνο όργανο καταγράφεται γύρω στα τέλη της δεκαετίας του '20: Τρεις εμπνευσμένοι μουσικοί, ο Γιώργος Θεολογίτης Κατσαρός, ο Κώστας Δούσας και ο Κώστας Μπέζος (alias Α. Κωστής) πραγματοποιούν μια σειρά ηχογραφήσεων, όπου παίζουν κιθάρα και τραγουδούν οι ίδιοι. Η ανάγκη εκφραστικής αυτονόμησης με τις ελάχιστες δυνατές εκπώσεις παρά τα λιτά τους μέσα, τους σπρώχνει να υιοθετήσουν μια ιδιαίτερη τεχνική, με αρκετά δάνεια από τη fingerstyle blues κιθάρα, που είναι βασισμένη σε ιδιαίτερα κουρδίσματα. Οι διατλαντικές εμπειρίες τους δικαιολογούν αυτόν τον μουσικό «κοσμοπολιτισμό»: οι δύο πρώτοι είναι μετανάστες στις ΗΠΑ, ενώ ο τρίτος ηχογραφεί στην Αθήνα για τις εταιρίες Victor και Orthophonic, με προορισμό την αγορά των Ελλήνων της Αμερικής.

Η εμφάνιση του Μάρκου Βαμβακάρη και της υπόλοιπης παρέας και η επιτυχία του νέου ύφους αστικής μουσικής που εισάγουν εγκαθιστά το μπουζούκι στη θέση του επικεφαλής της λαϊκής ορχήστρας. Η κιθάρα παραμένει το κύριο συνοδευτικό και ρυθμικό όργανο, ενώ παράλληλα διεισδύει και στις ορχήστρες της υπαίθρου υποσκελίζοντας το λαούτο. Πολλές δημοτικές ηχογραφήσεις της Ρίτας Αμπατζή, του Αντώνη Νταλγκά, του Δημήτρη Περγικιόπουλου και άλλων συνοδεύονται από κιθάρα. Αυτό δεν σημαίνει ότι στη συνθήκη αυτή εγκαταλείπεται ο σολιστικός της ρόλος, ο οποίος μαρτυρείται σε πολλά τραγούδια του Βαγγέλη Παπάζογλου, του Κώστα Σκαρβέλη κ.ά.

Μέχρι τη δεκαετία του '50, σε όλο το διάστημα διαμόρφωσης και εξέλιξης του τραγουδιού που χαρακτηρίζεται ως «λαϊκό», σπάνια στη δισκογραφία χρησιμοποιούνται κρουστά και ακόμη πιο σπάνια κοντραμπάσο. Το κομμάτι της εναρμόνισης αλλά και της ρυθμικής συνοδείας καλύπτονται αποκλειστικά από την κιθάρα, η οποία προσαρμόζεται προκαλώντας νέες τεχνικές, τόσο σε επίπεδο εκτέλεσης, όσο και σε επίπεδο οργανοποιίας.

Έκτοτε και για το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής λαϊκού τραγουδιού, όπως αποτυπώνεται στη δισκογραφία του 20ού αιώνα, ο ρόλος της κιθάρας είναι κυρίως συνοδευτικός. Αυτό δεν πρέπει να ερμηνευτεί ως υποβάθμιση, αλλά αντίθετα ως εδραίωση της θέσης της μέσα στη λαϊκή ορχήστρα, της οποίας ο κιθαρίστας παραμένει βασικό στέλεχος.

Ιστορικοί εκτελεστές λαϊκής κιθάρας είναι οι: Κώστας Δούσας, Α. Κωστής (Κώστας Μπέζος), Γιώργος Κατσαρός, Κώστας Σκαρβέλης, Στέλιος Χρυσίνης, Σπύρος Περιστερής, Αντώνης Διαμαντίδης (Νταλγκάς), Μανώλης Χιώτης, Ζαχαρίας Κασσιμάτης, Κώστας Καρίπης, Σωτήρης Χλιμίντζας, Ιωάννης Ντάβος, Γιώργος Κωνσταντινίδης (Μακαρόνας), Στεφανάκης Σπιτάμπελος, Βαγγέλης Παπάζογλου, Γιάννης Δέδες, Δημήτρης Στεργίου κ.ά.

7. Η σημασία του στοιχείου σήμερα

Η λαϊκή μουσική είναι αναπόσπαστο κομμάτι του νεοελληνικού πολιτισμού και της συνέχειάς του. Η λαϊκή κιθάρα είναι ο φέρων οργανισμός του λαϊκού τραγουδιού. Είναι ο καμβάς πάνω στον οποίο μεγάλοι δεξιοτέχνες μουσικοί ξεδίπλωσαν τις συνθετικές τους αρετές και δημιούργησαν τραγούδια που μπήκαν στο στόμα όλων των Ελλήνων και τους συντροφεύουν σε όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής τους ζωής.

Με την τεχνική και τις ερμηνευτικές ικανότητες του κάθε εκτελεστή μπορεί να διαμορφώσει το διαφορετικό κάθε φορά αισθητικό πλαίσιο μιας ζωντανής επιτέλεσης. Είναι αυτή που δίνει διαφορετικό κάθε φορά «ειδικό βάρος» σε δεδομένες μελωδίες της «κοινής περιουσίας». Ο συνοδευτικός της ρόλος απαιτεί υψηλή ενσυναίσθηση από τους εκτελεστές, συνειδητοποίηση του ρόλου τους, αίσθημα μέτρου και ευθύνης.

Αυτά είναι τα χαρακτηριστικά της σημερινής κοινότητας των λαϊκών κιθαριστών, κοινότητα δεμένη και αφοσιωμένη, που στηρίζει ανεπιφύλακτα από την πρώτη στιγμή την προσπάθεια για την εγγραφή της λαϊκής κιθάρας στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας με ένα μεγάλο δίκτυο συλλογής και ανταλλαγής γνώσεων και τεκμηρίων.

8. Διαφύλαξη/ανάδειξη του στοιχείου

α. Πώς μεταδίδεται το στοιχείο στις νεότερες γενιές σήμερα;

Η βιωματική εμπειρία στους χώρους όπου η λαϊκή μουσική παίζεται ζωντανά συνεχίζει να είναι ένας από τους σημαντικότερους τρόπους μετάδοσης, τόσο σε επίπεδο ρεπερτορίου, τεχνικής και ερμηνείας εντός των πολλαπλών ρόλων που έχει η λαϊκή κιθάρα στο πλαίσιο της ζωντανής επιτέλεσης, όσο και σε κατασκευαστικό επίπεδο.

Παράλληλα έχουν αναπτυχθεί δίκτυα προφορικής μετάδοσης μέσα στην κοινότητα των λαϊκών κιθαριστών.

Τα τελευταία χρόνια η λαϊκή κιθάρα έγινε αντικείμενο διοργάνωσης σεμιναρίων ποικίλης χρονικής διάρκειας καθ' όλη τη διάρκεια του έτους και μάλιστα με γεωγραφική διασπορά μακριά από τα μεγάλα αστικά κέντρα (Χουδέτσι, Ικαρία, Πήλιο, Ήπειρος κλπ). Η ανάπτυξη συστηματικών καταλόγων σχετικής βιβλιογραφίας και δισκογραφίας βοήθησε τους νέους μουσικούς να έχουν πρόσβαση σε αξιόπιστο εποπτικό υλικό.

Σε ό,τι αφορά τις συστηματικές σπουδές, ο ιδιωτικός τομέας διέγινωσε τη συνεχώς αυξανόμενη δημοφιλία του οργάνου και ενέταξε τη λαϊκή κιθάρα σε μουσικές σχολές, ωδεία και πολιτιστικούς φορείς.

Σε ακαδημαϊκό επίπεδο, το πρώτο θεσμικό πλαίσιο όπου οργανώνεται συστηματική μελέτη, έρευνα και διδασκαλία της λαϊκής κιθάρας είναι το Τμήμα Λαϊκής και Παραδοσιακής Μουσικής του Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος Ηπείρου, που μετεξελίχθηκε στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (βλ. Παράρτημα 1), όπου πλέον είναι αντικείμενο όχι μόνο προπτυχιακών, αλλά και διδακτορικών σπουδών.

Τον Φεβρουάριο του 2015, με πρωτοβουλία του Πανεπιστημίου Μακεδονίας οργανώθηκε και λειτούργησε Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών στη λαϊκή κιθάρα, που βρήκε μεγάλη ανταπόκριση από φοιτητές τόσο του εσωτερικού όσο και του εξωτερικού.

β. Μέτρα διαφύλαξης/ανάδειξης του στοιχείου που έχουν ληφθεί στο παρελθόν ή που εφαρμόζονται σήμερα (σε τοπική, περιφερειακή ή ευρύτερη κλίμακα)

Μέχρι σήμερα δεν έχουν ληφθεί κάποια στοχευμένα μέτρα για τη λαϊκή κιθάρα. Καθοριστικό ρόλο για τη διαφύλαξη και ανάδειξη του σημαντικού αυτού στοιχείου της άυλης πολιτιστικής μας κληρονομιά έχουν διαδραματίσει:

- i) η δραστηριότητα του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων μέσα από την διδασκαλία, την έρευνα και την τεκμηρίωση,
- ii) οι δημοσιεύσεις, έντυπες (Δημήτρης Μυστακίδης, *Η λαϊκή κιθάρα, Τροπικότητα και εναρμόνιση*, Θεσσαλονίκη 2014) και δισκογραφικές (Δημήτρης Μυστακίδης, «16 ρεμπέτικα τραγούδια παιγμένα με Κιθάρα», Music Corner 2006, δίσκος που σηματοδότησε τη δημιουργία ενός ρεύματος επιστροφής στη λαϊκή κιθάρα) και,
- iii) παραστάσεις, εκδηλώσεις, θεσμικές διοργανώσεις («Η τέχνη της κιθάρας στα χρόνια του ρεμπέτικου», Μέγαρο Μουσικής Θεσσαλονίκης 2010, Μέγαρο Μουσικής Αθηνών 2011, «Αστικές Λαϊκές Μουσικές», Γενί τζαμί Θεσσαλονίκης 2014, συνδιοργάνωση ΤΑΠΜ ΤΕΙ Ηπείρου και Δήμου Θεσσαλονίκης, www.astikeslaikesmousikes.gr).

γ. Μέτρα διαφύλαξης/ανάδειξης που προτείνεται να εφαρμοστούν στο μέλλον (σε τοπική, περιφερειακή ή ευρύτερη κλίμακα)

Οι ελληνικές λαϊκές μουσικές κουλτούρες έχουν το συγκεκριμένο όργανο στον πυρήνα τους. Στόχος είναι να αυξηθεί η ενσυνειδησία γύρω από το αντικείμενο, που θα έχει θετικές επιπτώσεις στην εξέλιξη του οργάνου αλλά και στη σχέση μας με τον λαϊκό πολιτισμό γενικότερα. Σε επίπεδο παιδείας, είναι σημαντική η αναγνώριση της ιδιαιτερότητας της λαϊκής κιθάρας και η ένταξή της αυτοτελώς στις εκπαιδευτικές

διαδικασίες στις οποίες ενσωματώνονται τα λοιπά λαϊκά μουσικά όργανα. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε επίπεδο Ωδίων και Μουσικών σχολείων σήμερα η κλασική κιθάρα μονοπωλεί τον ορίζοντα, αφήνοντας μια ελάχιστη θέση για την ηλεκτρική κιθάρα, ενώ η λαϊκή κιθάρα είναι ανύπαρκτη. Η πολυετής διδακτική εμπειρία που αποκτήθηκε στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων μπορεί να χρησιμοποιηθεί πιλοτικά για τη συγκρότηση προσαρμοσμένων προγραμμάτων σπουδών και ενδεχομένως αναγνωρισμένων τίτλων σπουδών.

Στο μέλλον είναι χρήσιμο να διευρυνθεί η συστηματική καταγραφή, μελέτη και δημοσίευση των τεχνικών και υφολογικών χαρακτηριστικών του οργάνου, όπως εξελίσσονται στη διαχρονία, μέσα από τις ενδεδειγμένες οδούς της ακαδημαϊκής κοινότητας (συνέδρια, εκδόσεις, εκδηλώσεις κλπ.), αλλά και τις ευρύτερες καλλιτεχνικές πρακτικές. Η διεύρυνση αυτή θα πρέπει να αγκαλιάσει και τη συσχέτιση της ελληνικής λαϊκής κιθάρας με διεθνείς αντίστοιχες μουσικές κουλτούρες.

9. Βασική Βιβλιογραφία

α. Ακαδημαϊκές εργασίες

Αθανασίου Γιάννης, *Η λαϊκή κιθάρα και η αρμονία στην ελληνική αστική λαϊκή μουσική των 78 στροφών μέσα από το δισκογραφικό έργο του Κώστα Σκαρβέλη (1927-1941)*, Ανέκδοτη πτυχιακή εργασία που υποστηρίχτηκε το 2016 στο Τμήμα Λαϊκής και Παραδοσιακής Μουσικής του ΤΕΙ Ηπείρου, Άρτα

Αποστολίδης Απόστολος, *Ο ρόλος της κιθάρας στις λαϊκές ορχήστρες: τεχνικές συνοδείας*, Μεταπτυχιακή εργασία που υποστηρίχτηκε το 2017 στο Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη

Ευαγγέλου Γιώργος, *Η λαϊκή κιθάρα στο ρεμπέτικο τραγούδι της περιόδου 1928-1955 και η εξέλιξή της μέσα από το προσωπικό ύφος των Κώστα Δούσα, Α. Κωστή, Γιώργου Κατσαρού, Κώστα Σκαρβέλη, Βαγγέλη Παπάζογλου, Στέλιου Χρυσίνη, Σπύρου Περιστερή και Μανώλη Χιώτη*, Πτυχιακή εργασία που υποστηρίχτηκε το 2008 στο Τμήμα Λαϊκής και Παραδοσιακής Μουσικής του ΤΕΙ Ηπείρου, Άρτα.

Κεσίσογλου Γιώργος, *Σύγκριση κατασκευής λαϊκής και κλασικής κιθάρας. Αναπαραγωγή του μοντέλου κατασκευής λαϊκής κιθάρας κατά το πρότυπο του εργαστηρίου Δεκαβάλα*, Πτυχιακή εργασία που υποστηρίχτηκε το 2014 στο Τμήμα Λαϊκής και Παραδοσιακής Μουσικής του ΤΕΙ Ηπείρου, Άρτα.

Κωστόπουλος, Δημήτρης, *Ο Γιώργος Κατσαρός και η λαϊκή κιθάρα: Μια ιστορική - μουσικολογική προσέγγιση*, Μεταπτυχιακή εργασία που υποστηρίχτηκε το 2017 στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Μακρής Διονύσης, *Όψεις της συγχορδιακής διαχείρισης στο αστικό λαϊκό τραγούδι τη δεκαετία του 1930: Η περίπτωση του Κώστα Σκαρβέλη*, Πτυχιακή εργασία που υποστηρίχτηκε το 2013 στο Τμήμα Λαϊκής και Παραδοσιακής Μουσικής του ΤΕΙ Ηπείρου, Άρτα

Παπαγεωργίου Γιάννης, *Η κιθάρα ως σολιστικό όργανο στο ρεμπέτικο τραγούδι από το 1900 έως το 1950 υπό το πρίσμα σημαντικών κιθαριστών*, Πτυχιακή εργασία που υποστηρίχτηκε το 2012 στο Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη

Παπαγεωργίου Γιάννης, Κώστας Σκαρβέλης: *Καταγραφή και ανάλυση του έργου του*, Μεταπτυχιακή εργασία που υποστηρίχτηκε το 2017 στο Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη

Παπαδόπουλος Ευάγγελος, *Οι κατασκευαστικές ιδιαιτερότητες της ακουστικής και «λαϊκής» κιθάρας: Ο ρόλος τους στην διαμόρφωση του ηχοχρώματος και η συσχέτισή τους με το ύφος του αστικού λαϊκού τραγουδιού*, Πτυχιακή εργασία που υποστηρίχτηκε το 2010 στο Τμήμα Λαϊκής και Παραδοσιακής Μουσικής του ΤΕΙ Ηπείρου, Άρτα

Σταθάκης Θεόδωρος, *Η κιθάρα στο ρεμπέτικο τραγούδι Η εξέλιξη της κιθάρας από τα τέλη του 19ου αιώνα έως το 1953. Οι σημαντικότεροι κιθαρίστες, οι τεχνικές παιξίματος, τα μουσικά σχήματα*, Μεταπτυχιακή εργασία που υποστηρίχτηκε το 2018 στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

β. Άλλες δημοσιεύσεις

Κοντογιάννης Γιώργος, «Η κιθάρα στο λαϊκό τραγούδι», *Λαϊκό Τραγούδι* 18, Δεκέμβριος 2006

Κουκουλίνης Κώστας, *Τεχνικές για τη ρεμπέτικη και λαϊκή κιθάρα*, Fagotto, Αθήνα, 1997

Κουτελιέρης Φραγκίσκος, «Η κιθάρα στο αστικό λαϊκό τραγούδι», αναδημοσίευση από το ηλεκτρονικό περιοδικό www.klika.gr, Ηλεκτρονικό περιοδικό TAR, <http://www.tar.gr/content/content.php?id=348>, τελευταία πρόσβαση 24/4/2020

Μυστακίδης Δημήτρης, *Η λαϊκή κιθάρα, Τροπικότητα και εναρμόνιση*, Θεσσαλονίκη 2014

Πρωτόπαπας Νίκος, «Η καταλυτική επιρροή του Γιάννη Δέδε», *Λαϊκό τραγούδι* 18, Δεκέμβριος 2006

Σπουρδαλάκης Χρήστος, «Λίγα λόγια για τη λαϊκή κιθάρα», *Λαϊκό τραγούδι* 18, Δεκέμβριος 2006

Τσώλης Στάθης, «Η λαϊκή κιθάρα στην οργανοποιία», Ηλεκτρονικό περιοδικό TAR, <http://www.tar.gr/content/content.php?id=324>, τελευταία πρόσβαση 24/4/2020

10. Συμπληρωματικά Τεκμήρια

α. Κείμενα (πηγές, αρχειακά τεκμήρια κτλ.)

β. Χάρτες

γ. Οπτικά και ακουστικά τεκμήρια (σχέδια, φωτογραφίες, αρχεία ήχου, βίντεο κτλ.)

δ. Διαδικτυακές πηγές

Παρατίθενται υπερσύνδεσμοι διαδικτυακών τόπων στους οποίους μπορεί κανείς να ανατρέξει για επιπλέον τεκμηρίωση του στοιχείου.

<https://www.youtube.com/watch?v=6QUNkMtHWaM>

<https://vimeo.com/94337932>

<https://www.facebook.com/astikeslaikesmousikes/>

http://www.tar.gr/content/content/files/Ena_trihmero_gia_tin_laiki_kithara-Moustakas-Tar.pdf

https://www.youtube.com/watch?v=qSCRvI5vBJ0&list=PL8O0wOuf-NH1BYCcjDV8PWxdyxgetd_Ht

Βίντεο από το τριήμερο για την λαϊκή κιθάρα στην Θεσσαλονίκη

- <https://www.youtube.com/watch?v=6QUNkMtHWaM>

Η σελίδα του τριημέρου στο F/B

- <https://www.facebook.com/astikeslaikesmousikes/>

Άρθρο στο περιοδικό TAR για το τριήμερο

- http://www.tar.gr/content/content/files/Ena_trihmero_gia_tin_laiki_kithara-Moustakas-Tar.pdf

Η playlist από διαδικτυακά μαθήματα λαϊκής κιθάρας

- https://www.youtube.com/watch?v=qSCRvI5vBJ0&list=PL8O0wOuf-NH1BYCcjDV8PWxdyxgetd_Ht

Συναυλία με λαϊκές κιθάρες στο Λουξεμβούργο

- <https://www.youtube.com/watch?v=q2VSi3zDNtc&app=desktop>

Λαϊκές κιθάρες στην ET

- <https://www.youtube.com/watch?v=0dHX8j2Zjtw>

"Το Αλάτι της Γης" - Η τέχνη της λαϊκής κιθάρας

- <https://www.youtube.com/watch?v=AXjygcjDv3o>

Στην εκπομπή 78 στροφές

· <https://www.youtube.com/watch?v=yNBYiaoW378&list=RD0dHX8j2Zjtw&index=2>

Συνεργασία κλασικής και λαϊκής κιθάρας

· <https://www.youtube.com/watch?v=rH4JnnpVh7U&list=RD0dHX8j2Zjtw&index=12>

Διάφορα βίντεο

<https://www.youtube.com/watch?v=tacDFCFwCmk&list=RD0dHX8j2Zjtw&index=15>

https://www.youtube.com/watch?v=gkKA7LT_xHg&list=RD0dHX8j2Zjtw&index=17

<https://www.youtube.com/watch?v=mZ3HCMUEeEo>

<https://www.youtube.com/watch?v=D3Bp8iGYjh4&list=RDmZ3HCMUEeEo&index=10>

https://www.youtube.com/watch?v=-m_bAk9V3BA&list=RDmZ3HCMUEeEo&index=21

<https://www.youtube.com/watch?v=oZ8YMXpWGV0&list=RDmZ3HCMUEeEo&index=22>

https://www.youtube.com/watch?v=VFgT_vCDLXI&list=PLGhMiHnKJj1HdxelPAqDHP_aEJlm2Hz&index=9&t=0s&app=desktop

<https://www.facebook.com/ethnoport/videos/1121834791525660/>

<https://www.youtube.com/watch?v=QXcd6q3Ljcs>

<https://www.youtube.com/watch?v=B51C2z2AtOE>

<https://youtu.be/wJMduTqAHxg>

<https://youtu.be/YvVkjligOEE>

<https://youtu.be/2nGIWAe8IFs>

<https://www.youtube.com/watch?v=gwTnY0FrCiE>

<https://www.youtube.com/watch?v=eGCAYDXM4XI&feature=youtu.be>

<https://youtu.be/QN3s6tjbknk>

<https://www.youtube.com/watch?v=BhO-Efq-efo&feature=youtu.be>

<https://youtu.be/388qmzTZnS8>

<https://youtu.be/zDpEqLWv1Jg>

<https://youtu.be/twSYHZte-JU>

<https://youtu.be/xb024PgJRnw>

https://www.youtube.com/watch?v=NEogM_p-RUs

<https://www.youtube.com/watch?v=Ce8gL3LW5bU>

https://www.youtube.com/watch?v=e9w_2fcj51A

<https://www.youtube.com/watch?v=pwn2xnIcS10>

https://www.youtube.com/watch?v=k_ubAHPjVfU&list=TLPQMTkwNjIwMjDOXwhCTetpWA&index=3

<https://www.youtube.com/watch?v=pRePYffu-8M>

11. Στοιχεία συντάκτη του Δελτίου

- α. Όνομα Συντάκτη: Δημήτρης Μυστακίδης, Γιώργος Κοκκώνης, Μαρία Ζουμπούλη
- β. Ιδιότητα Συντάκτη: Μέλη του Τμήματος Μουσικών Σπουδών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
- γ. Τόπος και Ημερομηνία Σύνταξης του Δελτίου:
Άρτα, Μάιος 2020

12. Τελευταία συμπλήρωση/επικαιροποίηση του Δελτίου: Μάιος 2020